

MECÂLİSÜN NEFÂYİS'İN İKİ NÜSHASININ SÖZ VARLIĞI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE*

Hanife GEZER**

Özet

Nevâî, çeşitli tür ve konularda eserleri olan, verimli, kendi devrine ve kendinden sonraki devirlere tesir etmiş, Türk edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden biridir. Türkiye ve Türkiye dışındaki kitaplarda pek çok yazma nüshası bulunan Türkçe ilk şairler tezkiresi olan Mecâlisü'n – Nefâyis, Batı Türklerince de okunmuş ve Anadolu tezkireciliğini etkilemiştir.

Yazımızın konusunu teşkil eden Mecâlisü'n – Nefâyis nüshası ise Batı Türkçesine aktarılmış müstensahi ve istinsah tarihi belli olmayan bir aktarma metindir. Bu yazıda aktarma metin ile Çağatay Türkçesi metin söz varlığı açısından karşılaştırılacaktır.

Anahtar sözcükler: Mecâlisü'n - Nefâyis, Ali Şir Nevâî, Batı Türkçesi, Çağatay Türkçesi

AS TO COMPARING TWO COPIES OF MECÂLİSUN NEFÂYİS WITH RESPECT TO VOCABULARY

Abstract

Nevâî is Turkish literature's greatest person who has works about diverse kinds and subjects, is productive, has significant influence on his contemporaries and following periods. Mecâlisü'n – Nefâyis is first Turkish collection of poets's biographies and there are many manuscript copies of it in libraries of home and abroad. It has read by West Turkic people and influenced writers of collection of poets's biographies in Anatolia.

Our article's subject is a copy of Mecâlisü'n – Nefâyis which is copied to West Turkic and it is undefined that copy has written by whom and when. In this article we will compare two copies of Mecâlisü'n – Nefâyis with respect to vocabulary.

Keywords: Mecâlisü'n - Nefâyis, Ali Şir Nevâî, West Turkic, Chagatai Turkish

12 ve 13. yüzyıllar Türk dilinin ses ve şekil bakımından büyük oranda gelişmelerin kaydedildiği bir dönemdir. 13. yüzyılın sonundan itibaren birbirinden farklı edebî lehçeler, yazı dilleri meydana gelmeye başlamıştır. Önemli değişikliklerin görüldüğü Orta Türkçe döneminde yer alan bu lehçe ve yazı dillerinden Eski Anadolu Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Batı Türkçesini teşkil etmekte, Orta Asya'da gelişen Türk dili için ise çoğu zaman Doğu Türkçesi tabiri kullanılmaktadır (Timurtaş, 1962).

* Bu çalışma, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda tarafımdan hazırlanmakta olan "Mecâlisü'n – Nefâyis'in Nüshalarının Karşılaştırılması" adlı Yüksek lisans tezinden yararlanarak oluşturulmuştur.

** Arş. Gör.; Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gezerhanife@hotmail.com

11. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar devam eden Orta Asya Türk yazı dilinin gelişmesindeki üçüncü safha Çağatay Türkçesidir. Çağatay Türkçesi, 14. yüzyılın sonlarına doğru Çağatay Devleti'nin Timur hâkimiyetine girmesiyle Farsçanın etkisi altında kalmıştır. Orta Asya'da Timur'un hâkim olduğu ülkelerde edebî dil Farsça idi. Hükümdarların himayesi sebebiyle Farsça, Türk muhitlerinde edebiyat dili mahiyetini almıştı. Bu nedenle Türk şairleri, Farsça kaside ve gazel söylemekle kendilerini tanıtmaya çalışıyorlardı.

15. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan Çağatay Türkçesi, Nevâî'nin eserlerinde klasik şeklini almış ve en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Nevâî, Türk dili ve Arapçanın at başı birlikte yürüdüklerini belirten Kâşgarlı'dan sonra Muhakemetü'l - Lugateyn adlı eserinde Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu ispatlamıştır.

Nevâî, çeşitli tür ve konularda eserleri olan, verimli, kendi devrine ve kendinden sonraki devirlere tesir etmiş, Türk dilinin gücüne inanmış, Fars dili ve edebiyatının yaygın olduğu bir devirde Türkçeyi Farsçaya karşı savunmuş, Nazar Recebov'un bir yazısında "ana tili üçün küreşçi" diye nitelendirdiği Türk edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden biridir. Nevâî'nin Türkçe sevgisi çok derin, güçlü ve bilinçlidir. Yaptırdığı hayratların yanında, servetinin bir kısmını da ilim ve sanatı korumak, yaygınlaştırmak için harcamıştır. Zamanındaki âlimleri ve sanatçıları himaye etmiş ve yetiştirmiştir.

Nevâî, Türk aydınlarının iki dil konuştuğu ve sarayda Farsçanın Türkçeden üstün tutulduğu, Türk şairlerinden çoğunun Farsça eserler yazdığı bir dönemde Türkçeyi mükemmel bir edebiyat dili haline getirmek için bütün bir ömür boyu çalışmış, Tarlan (1962)'nin deyiimiyle bütün Türk dünyası için daima yol gösterecek bir kutup yıldızı olmuştur. Edebiyatın her alanında eserler vermiştir. Nizamî, Attar, Sadî, Hüsrev-i Dehlevî, Hafız gibi Fars edebiyatının büyük üstadlarının sanat mahsulleriyle boy ölçüşecek eserler meydana getirmiş, edebiyatın nazari kısmı ile ilgili olarak Mizan-ül - Evzan'da aruzu anlatmış ve Mecâlisü'n - Nefâyis'te döneminin edebiyat tarihine ışık tutmuştur. Kaşgar'dan Kazan'a, Kırım'a, Delhi'ye, Tebriz'e ve İstanbul'a kadar bütün Türk dünyasında tanınmış ve eserleri okunmuş, kendisine nazireler yazılmış ve eserleri istinsah edilip çoğaltılmıştır.

Nevâî'nin istinsah edilip çoğaltılmış eserlerinden biri de Türkiye ve Türkiye dışındaki kitaplıklarda pek çok yazma nüshası bulunan Türkçe ilk şairler tezkiresi olan Mecâlisü'n - Nefâyis'tir. Türk edebiyatında ilk tezkire olması bakımından büyük bir öneme sahip olan Mecâlisü'n - Nefâyis Orta Asya kültür ve edebiyat tarihi hakkında bize değerli bilgiler vermektedir. Sekiz bölüme ayrılmış olan eserin her bölümüne "meclis" adı verilmiş, sekizinci meclis bütünüyle Hüseyin Baykara'ya ayrılmıştır. Eserde Gedayî gibi başka kaynaklarda yer

almayan 43 Türk şairi hakkında bilgi verilmiştir. Mecâlisü'n - Nefâyis, tezkirecilik alanında Anadolu sahasındaki tezkireciler için örnek olmuş ve Anadolu tezkireciliğini etkilemiştir.

Yazımızın konusunu teşkil eden Mecâlisü'n - Nefâyis nüshası ise Batı Türkçesine aktarılmış müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan bir aktarma metindir (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 1675 numaralı yazma). Nüshanın içeriği, bu aktarmanın ya İstanbul Üniversite Kütüphanesinde bulunan yazmadan ya da bu yazmanın da kaynağı olan bir başka nüshadan aktarıldığını göstermektedir. Çünkü sekizinci mecliste hem Ganiyeva yayınında hem de Eraslan yayınında incelenen beyitlerin seçilişi alfabetik yapılmıştır. Üniversite kütüphanesindeki nüshada ve karşılaştırmamıza konu olan nüshada böyle bir yol izlenmemiştir (Türk, 2010). Eser nesta'lik yazıyla yazılmış, 87 varak ve 15 satırdan oluşmaktadır.

Ayrı ayrı kendi dönemleri hakkında bilgi veren bu nüshalar aynı zamanda lehçeler arası ilişkiler ile ilgili de fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bu yazıda aktarma metin ile Çağatay Türkçesi metin, Nevâî'nin Muhakemetü'l - Lügateyn'de Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu ispatlamaya çalışırken ölçü olarak aldığı "dil'in söz varlığı" açısından karşılaştırılacaktır. Bu çalışmada iki yazma nüsha karşılaştırılırken Çağatay nüshası için 2001 yılında Kemal Eraslan tarafından TDK yayını olarak çıkarılan yayın dikkate alınacaktır. Çağatay Türkçesi metin ile aktarma metinde kullanılan kelimeler, üç ana başlık altında incelenecektir;

1- Çağatay nüshasında Farsça olan Anadolu nüshasına Arapça, Türkçe veya başka bir Farsça kelimeyle aktarılan kelimeler,

2- Çağatay nüshasında Türkçe olan Anadolu nüshasına Farsça, Arapça veya başka bir Türkçe kelimeyle aktarılan kelimeler,

3- Çağatay nüshasında Arapça olan Anadolu nüshasına Farsça, Türkçe veya başka bir Türkçe kelimeyle aktarılan kelimeler.

1.1. Çağatay Nüshasında Farsça Olan Anadolu Nüshasına Arapça Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
âmiziş (12.sayfa)	ülfet (8A/12.satır)
bes (149.sayfa)	kâfi (59A/3.satır)
büzürgzâde (13.sayfa)	kibarzâde (8B/ 3.satır)
genç (192.sayfa)	hazine (75B/14.satır)

guristan (12.sayfa)	makbere (8A/ 10.satır)
herāyine (19.sayfa)	elbette (11B / 1.satır)
leb (234.sayfa)	la'al (81B/12.satır)
müzd (82.sayfa)	rüşvet, ücret (39B / 9.satır)

1.2. Çağatay Nüshasında Farsça Olan Anadolu Nüshasına Türkçe Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
bāk imes (147.sayfa)	korçulmaz (58A/ 14.satır)
būyī (84.sayfa)	koğu (40B / 9.satır)
büzürgvar (192.sayfa)	ulu (75B/8.satır)
dest (153.sayfa)	el (61A/5.satır)
encümende (57.sayfa)	inçisinde (29A/12.satır)
ferzend (7.sayfa)	oğul (5A/6.satır)
hüb (4.sayfa)	güzel, eyü (3A/ 7.satır)
kaşıda (99.sayfa)	yanında (45B/ 13.satır)
ker bol- (37.sayfa)	şagır ol- (20A / 9.satır)
revānrağ kıl- (147.sayfa)	öğren- (58A/ 5.satır)

1.3. Çağatay Nüshasında Farsça Olan Anadolu Nüshasına Başka Bir Farsça Kelimeyle Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
bīmār (41.sayfa)	hısta (22A / 7.satır)
būstan (202.sayfa)	gülistān (78B/ 4.satır)
kaşıda (173.sayfa)	nezdinde (68B/12.satır)
yārliğ (185.sayfa)	dostluğ (72B/4.satır)

2.1. Çağatay Nüshasında Türkçe Olan Anadolu Nüshasına Arapça Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
arasıda (4.sayfa)	beyninde (3A/ 4.satır)
artuğrak (31.sayfa)	ziyādece (17A/11.satır)
atlığ (4.sayfa)	isim (3A/ 13.satır)
ayağ (140.sayfa)	ķadeh (55B/ 3.satır)
az (15.sayfa)	cüzi (9B/ 5.satır)
bağşı (203.sayfa)	şacir (79A/ 3.satır)
barça (14.sayfa)	cümle (9A/ 8.satır)
baş indür- (9.sayfa)	razı ol- (6B/ 15.satır)
bayrı (73.sayfa)	kadīm (35A/ 6.satır)
biti- (9.sayfa)	tahrir et- (6A / 7.satır)
çağ (74.sayfa)	vaķt (36A/ 10.satır)
çağır (191.sayfa)	işret (74B/ 7.satır)
çağlık (203.sayfa)	rütbe (79B/10.satır)
içküci (8.sayfa)	ayyaş (5B/4.satır)
ikkelesin (5.sayfa)	evvelkini (3B/ 9.satır)
il (19.sayfa)	halk (11B / 2.satır)
it (145.sayfa)	kelb (57B/ 14.satır)
itilgey (167.sayfa)	sebt ola (66A/3.satır)
kaç- (137.sayfa)	fırar ol- (53B/4.satır)
ķarı (126.sayfa)	ihtiyar (50A/ 13.satır)
kaşıda (31.sayfa)	indinde (16B / 2.satır)

kayıktandın (10.sayfa)	‘ avdetinden (7A/2.satır)
kişi (16.sayfa)	adem (10A/ 11.satır)
köprek (4.sayfa)	ekşer (3A/ 11.satır)
nime (89.sayfa)	miğdâr, şey (42B/ 5.satır)
öçür (79.sayfa)	esna 38A/ (9.satır)
ög- (119.sayfa)	medh it- (48B/ 14.satır)
öter irdi (43.sayfa)	zuhûr ederdi (23A/4.satır)
ötkünçe (59.sayfa)	ziyâdece (30A/2.satır)
ötüp irdi (21.sayfa)	mütecâviz idi(12B/ 3.satır)
özge (65.sayfa)	ğayrı (32A / 7.satır)
sarı (10.sayfa)	taraf (6B / 9.satır)
tang (27.sayfa)	şafak (15A/3.satır)
tang atkanda (31.sayfa)	sabah oldukda(16B/6.satır)
tapuğıda (56.sayfa)	huzuruna (28B/ 10.satır)
taşkarı (34.sayfa)	hariç (18B / 12.satır)
tigre (108.sayfa)	tetimme,tekke(46B/9.satır)
til (19.sayfa)	lisân (11B / 8.satır)
yalang (20.sayfa)	‘ üryân (12A /14.satır)
yaman (12.sayfa)	fenâ (8A / 14.satır)
yamanla- (145.sayfa)	tahkir it- (57B/ 5.satır)
yana (135.sayfa)	tekrar (53A/4.satır)
yarmağ (145.sayfa)	ma‘ âş (57B/ 4.satır)
yasak (191.sayfa)	emir (74B/12.satır)
yığla- (34.sayfa)	bekâ it- (18B/14satır)

2.2. Çağatay Nüshasında Türkçe Olan Anadolu Nüshasına Farsça Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
ata (7.sayfa)	peder, vâlid (5A / 3.satır)
atlığ (4.sayfa)	nâm, isim (2B/ 12.satır)
bat (129.sayfa)	çabük (51A/ 6.satır)
gıçek (157.sayfa)	kemân (62B/12.satır)
öy (72.sayfa)	hane (34B / 8.satır)
salğan (19.sayfa)	siparişylemiş(11B/8.satır)
tükenmey kalğan (29.sayfa)	nâtamâm (16A/ 3.satır)
yayağ (85.sayfa)	piyâde (40B/ 11.satır)

2.3. Çağatay Nüshasında Türkçe Olan Anadolu Nüshasına Başka Bir Türkçe Kelimeyle Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
allıda (33.sayfa)	yanında (18A / 14.satır)
arasığa (67.sayfa)	içine (33A/ 15.satır)
ayt- (11.sayfa)	di- (7B / 8.satır)
bar- (15.sayfa)	git- (9B/8.satır)
biti- (5.sayfa)	yaz- (3B / 1.satır)
çirmagunça (91.sayfa)	sarınca (43A/5.satır)
çok (10.sayfa)	köp (7A/ 15.satır)
di- (57.sayfa)	söyle- (29A / 4. Satır)
yigitlik (6.sayfa)	gençlik (4A/ 7.satır)
ilt- (56.sayfa)	götür- (28B/ 3. satır)
isi (152.sayfa)	koğu (60B/ 1.satır)

ivrülür irdi (137.sayfa)	ısmarlanmışdu (53B/7.satır)
kaşıldın (34.sayfa)	yanından (18B / 2. Satır)
kazdur- (18.sayfa)	yaz- (11A/15.satır)
kizbörk (12.sayfa)	kalpak (8A/11.satır)
köp (10.sayfa)	çok (6B / 11.satır)
ot (228.sayfa)	ateş (80B/9.satır)
ot pülege- (37.sayfa)	şavaş- (20A / 9.satır)
ötken kiçe (56.sayfa)	geçen gice (28B/ 1.satır)
ötker- (27.sayfa)	geç- (15A / 9. satır)
öz (10.sayfa)	kendü (7A/ 8. satır)
tap- (10.sayfa)	bul- (7A/ 10. satır)
tile- (28.sayfa)	iste- (15B / 15.satır)
toy (45.sayfa)	düğün (24B/ 5.satır)
(haber) tut- (181.sayfa)	(haber) al- (71A/4.satır)
uluğ (106.sayfa)	büyük (46B/ 5.satır)
üçün (10.sayfa)	oldugundan (6B/2.satır)
yaşşı (9.sayfa)	güzel (6A / 2.satır)
(baş) yalang (151.sayfa)	(baş) açık (60A/2.satır)
yığıştur- (89.sayfa)	gözet- (42B/ 11.satır)
yiber- (80.sayfa)	yay-, gönder- (38B/ 15.satır)
yit- (55.sayfa)	er- 28A/ (5.satır)
yörü- (52.sayfa)	gez- (27A/ 11. satır)
zahmet tart- (85.sayfa)	zahmet çek- (41A/14.satır)

3.1. Çağatay Nüshasında Arapça Olan Anadolu Nüshasına Farsça Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
cism (235.sayfa)	ten (83B/10.satır)
hazan (239.sayfa)	fırak (85B/15.satır)
şerīf (35.sayfa)	bīmanend (19A/6.satır)
ṭab ^c (199.sayfa)	huy (78A/ 3.satır)
vālid (31.sayfa)	peder (16B / 3.satır)

3.2. Çağatay Nüshasında Arapça Olan Anadolu Nüshasına Türkçe Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
becā kiltürüp (56.sayfa)	yerine getirüp(28B/5. Satır)
besī (4.sayfa)	çok (3A/6.satır)
cem ^c ol- (45.sayfa)	yıgūl- (24A/1.satır)
defīn ideler (29.sayfa)	koygaylar (16A / 2.satır)
mazbut (37.sayfa)	güzel (20A/1.satır)
rucū ^c kıl- (7.sayfa)	buyur- (5A/12.satır)
zūhūr eyle- (188.sayfa)	iş yüzige kil- (73B/2.satır)

3.3. Çağatay Nüshasında Arapça Olan Anadolu Nüshasına Başka Bir Arapça Kelimeyle Aktarılan Kelimeler:

Çağatay Nüshası	Anadolu Nüshası
āfāk (242.sayfa)	ālem (83B/15.satır)
feh̄m bol- (234.sayfa)	ma ^c lūm ol- (80A/1.satır)
halat (218.sayfa)	ahvāl (81B/4.satır)
halāyık (35.sayfa)	halk (19A / 9.satır)

hezl (61.sayfa)	hiciv (30B / 6. Satır)
hurfet (56.sayfa)	san'at (28B/ 14.satır)
hulkluk (181.sayfa)	tabi'atlı (71A/11.satır)
ihlâsiyye (180.sayfa)	hâlâsiyye (70B/13.satır)
ihtiyâc (166.sayfa)	muhtâc (65B/ 11.satır)
keffe (33.sayfa)	vezin (18A / 2.satır)
küdûret (179.sayfa)	bürûdet (70A/ 10.satır)
ma'lûm bolgaç (8.sayfa)	habîr oldukda (5B / 6.satır)
mezkûr bol- (101.sayfa)	zîkr ol- (46A/ 2. satır)
muhammes kıl- (34.sayfa)	tahmis eyle- (18B / 10.satır)
musannefat (10.sayfa)	taşnîfat (7A/5.satır)
neseb (203.sayfa)	haseb (79A/ 3.satır)
sebağ (43.sayfa)	ders (23A / 2.satır)
ruğ'a (50.sayfa)	def'a (26A / 10. Satır)
rüşvet (58.sayfa)	şevk (29B/15.satır)

Değerlendirme

1.1. numaralı tabloda Çağatay nüshasında kullanılan “genç” kelimesi Anadolu nüshasına “hazine” ile aktarılmıştır. Bunun yanında Çağatay nüshasında Tablo 2.2.’de gördüğümüz gibi “yigit” kelimesi de kullanılmıştır. Bunun gibi başka Türkçe kelimeler de Farsça karşılıkları ile birlikte kullanılmış, sadece Farsça kelime tercihi söz konusu olmamıştır. Eski Türkçede Gök Tanrı inancı çerçevesinde ölüm ve sonrası ile ilgili gördüğümüz esük: kefen, uçmak: cennet, uç-: öl-, tamu: cehennem gibi Türkçe veya çevre dillerden girmiş kelimelerin yanında İslamiyet’in kabulüyle birlikte önce Farsçadan daha sonra Arapçadan dinî kelimeler alınmıştır. Burada Eski Türkçedeki “kurgan” kelimesinin yerine Çağatay nüshasında Farsça “güristan” Anadolu nüshasında Arapça “makbere” kelimelerinin kullanıldığını görüyoruz. Azerbaycan Türkçesinde “dodag”, Tatar ve Başkurt Türkçesinde “irin”, Kırgız ve Kazak Türkçesinde “erin”, Uygur Türkçesinde “kalpuk”, Türkmen Türkçesinde “dödak” olan

“dudak” için ise Çağatay nüshasında Özbek Türkçesi ile aynı kullanım “leb” söz konusu iken, Anadolu nüshasında “la’al” kullanılmıştır.

1.2. (Çağatay nüshasında Farsça olan Anadolu nüshasına Türkçe aktarılan kelimeler) ve 3.2. (Çağatay nüshasında Arapça olan Anadolu nüshasına Türkçe aktarılan kelimeler) tablolarında kullanılan Türkçe kelimelerin bazılarının Oğuz sahasına has kelimeler olduğunu görüyoruz:

büyî: çoğu, büzürgvâr: ulu, ferzend: oğul, hüb: güzel, eyü, revânrağ kıl-: öğren-, besî: çok, rucûc kıl-: buyur-.

Anadolu nüshasına Farsça aktarılan kelimelerin gösterildiği 1.3. (Çağatay nüshasında Farsça olan Anadolu nüshasına Farsça aktarılan kelimeler), 2.2. (Çağatay nüshasında Türkçe olan Anadolu nüshasına Farsça aktarılan kelimeler) ve 3.1.(Çağatay nüshasında Arapça olan Anadolu nüshasına Farsça aktarılan kelimeler) tablolarında da görüldüğü üzere Anadolu sahasında Farsça alıntı kelimeler Arapça alıntı kelimelere göre daha azdır. 1.3. numaralı tabloda Çağatay nüshasında tercih edilen “bîmâr, bûstan, yarlık” kelimeleri yerine Anadolu nüshasında yine Farsçadan alıntı olan “hasta, gülistan ve dostluk” kelimeleri tercih edilmiştir. Ayrıca, Çağatay nüshasında kullanılan “kaş” yerine Anadolu sahasında “nezd” ile birlikte “yan” kelimesinin de kullanıldığını görüyoruz (Tablo 2.3.).

Tablo 3.1.’de Çağatay nüshasında Arapça olan Anadolu nüshasına Farsça aktarılan kelimeleri görüyoruz. Nevâî, döneminde Maverâünnehir ve Horasan’da geniş ölçüde yayılmış olan dört dil vardır: Farsça, Arapça, Türkçe ve Hintçe. Nevâî’ye göre Arapçanın akıcılığı ve hitabete uygunluğu insanı şaşırtacak derecededir. Ayrıca Arapça, Kur’an-ı Kerim’in ve hadislerin dilidir. Bu dile değer veren Nevâî, eserlerinde Arapça kelime ve deyimleri kullanmış, eserlerine isim verirken Arapça ifadelerden faydalanmış ve bunu doğal karşılamıştır. “Nevâî’nin çözdüğü dil problemlerinden biri olan başka dillerden kelime alma problemi öncelikle Arapçayla ilgilidir. Bunda hiç şüphesiz şairin Kur’an dilini mükemmel bilmesinin (Nevâî’nin Arapça bir sözlük hazırladığı bilinmektedir.) büyük bir etkisi vardır” (Kuçkartayev, 1995). Nitekim Arapçadan alınan bu kelimeler de Farsça alıntı kelimeler gibi Türkçe karşılıkları olan kelimeler ile birlikte kullanılmıştır. “vâlid” kelimesinin yanında “ata” kelimesi de kullanılmıştır (Tablo 2.2).

Tablo 3.3.’te Çağatay nüshasında Arapça olan Anadolu nüshasına başka bir Arapça kelimeyle aktarılan kelimeler, müstensih tarafından Batı Türkçesine aynen aktarılmamış Çağatay nüshasındaki kelimelerle aynı kökten başka kelimeler veya kafiye olarak uyumlu olan kelimeler tercih edilmiştir.

Tablo 2.1.'de Çağatay nüshasında Türkçe olan Anadolu nüshasına Arapça aktarılan kelimelerle tablo 2.2.de Çağatay nüshasında Türkçe olan Anadolu nüshasına Farsça aktarılan kelimeleri görüyoruz. Bu iki tabloda da gördüğümüz üzere Anadolu sahasında metin aktarılırken kullanılan Arapça alıntı kelimeler Farsça alıntı kelimelerden daha fazladır. Bunun yanında Çağatay nüshasında Türkçe kelimeler kullanılırken Anadolu sahasında bu kelimelerin alıntı kelimelerle aktarılması düşündürücüdür. Bu bizi Çağatay sahasında kullanılan bu Türkçe kelimelerden bazılarının Anadolu sahasında unutulmuş veya Nevâî diline has kelimeler olabileceği düşüncesine sevk etmiştir (ayağ: kadeh, bahşı: şa'ir, bayrı: kadīm, biti-: tahrir et-, karı: ihtiyar, yaman: fenā, ot: ateş, öy: hane, yayağ: piyāde...). Bunun yanında Anadolu sahasında da aktarma sırasında kullanılan bu alıntı kelimelerin yanında karşılıkları olan Türkçe kelimeler de kullanılmıştır. "biti-" kelimesi "tahrir et-" ile aktarılırken "yaz-" kelimesiyle de aktarılmıştır.

Tablo 2.3.'te yer alan Çağatay nüshasında Türkçe olan Anadolu nüshasına başka Türkçe kelimelerle aktarılan kelimelerin tek bir Türk lehçesine ait olmadığını, Nevâî'nin eserlerinde Karluk unsurlarıyla birlikte Kıpçak ve Oğuz unsurlarını da görürüz. "ayt-: di-, di-: söyle-" "biti-: yaz-, kazdur-: yaz-" gibi anlamları arasında nasıl bir fark söz konusu olduğu anlam bilimi açısından düşündürücü olan benzer anlamı karşılayan farklı kelimeler birlikte kullanılmıştır. "Ayt- ve di- fiillerinin 'dip ayturlar irdi' gibi bir kullanımda adeta tek değeri karşılar şekle gelmesi iki fiilin farklılığını da duyurur" (Abik, 2001).

Bunun yanında Çağatay nüshasında yer alan "köp: çok, toy: düğün, uluā: büyük, isi: úóúu, yalang: açú" gibi bazı Türkçe kelimelerin Anadolu sahasında unutulup yerlerine başka kelimelerin gelmesi veya "bar-: git-, yörü-: gez-, yit-, er-" gibi bazı kelimelerin anlamlarının farklılaşması nedeniyle aktarmada başka Türkçe kelimeler tercih edilmiş olabilir.

Nevâî'nin söz varlığı Türk kültür hayatının tabii aynasıdır ve tarih boyunca değişik bölgelerde varlığını sürdüren Türk kültür dilinin ortak söz varlığını görmemize olanak sağlar. Çünkü Nevâî, açıkça bir ağıza dayanarak iş görmemiştir (Recebov, 1991).

Nevâî eserleri üzerinde yapılan araştırmalar gösterir ki onun eserlerinde Karluk unsurlarıyla birlikte Kıpçak ve Oğuz unsurlarına da rastlanmaktadır. Bu düşünce Nevâî döneminin siyasi durumuna da uygundur. Kuçkartayev'in de belirttiği gibi "Ali Şir Nevâî'nin dehasının büyüklüğü şurada görülür: Nevâî tüm bu çeşitli lehçe, şive ve ağızlarda konuşan Türk ahalisinin yazı dili için doğru çözümü bulmuştur. Şivelerden birisini seçerek diğer şive ve ağızlardan kaçınma yoluna gitmemiştir. Kendi deyimiyle Türk nazmında yazmaya başlayarak memleketi bir yazı dilinde konuşurmaya yek kalem kılmaya karar vermiş ve bunu başarmıştır"

(Kuçkartayev, 1955). Nitekim Nevâî Türkçe'nin Farsçadan üstünlüğünü ispat etmek için Muhakemetü'l - Lugateyn'de kullandığı 100 fiili tek bir şiveden seçmemiş, eserlerinde boy ayrımı yapmamış "Türk" kelimesini geniş manada kullanmıştır.

Sonuç

Yukarıdaki tabloları ve değerlendirmeleri göz önünde bulundurduğumuzda, Çağatay nüshasında Nevâî'nin Farsça yerine Türkçe kelimeleri tercih ettiğini görürüz. Anadolu nüshasında ise 2.1. numaralı tabloda çoğunlukta olmak üzere örnek gösterdiğimiz 140 kelimedenden 19'u Farsça, 71'i Arapça ve 50'si Türkçe aktarılmıştır. Nevâî, her ne kadar Türkçe kelimeleri tercih etse de alıntı kelimelerde Çağatay sahasında Farsça kelimeler, Anadolu sahasında Arapça kelimeler ağırlıklıdır.

Kaynaklar

- ABİK, D. (2001). "Mütehayyirin Dolayısıyla Birkaç Nokta", *Ali Şir Nevai'nin 560. Doğum, 500. Ölüm yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BOROVKOV, A. K (1954). "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevai". Ankara: *TDAY Belleten*.
- DEVELLİOĞLU, F. (2008). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ERASLAN, K. (2001). *Ali Şir Nevayi Mecalisü'n – Nefayis I-II (Giriş ve Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 1. Cilt A-N, 2. Cilt O-Z, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HEYET, C. (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*, Çev: Mürsel ÖZTÜRK, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İSEN, M. (2001). "Türk Biyografi Geleneğinde Ali Şir Nevai'nin Yeri", *Ali Şir Nevai'nin 560. Doğum, 500. Ölüm yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (1962). "Ali Şir Nevai Devri Tarihine Bir Bakış", *Ali Şir Nevai – Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Neşriyatı.

- KARAÖRS, M. (2001). “Nevadirü’ş – Şebab Ali Şir Nevai’nin İkinci Divanı”, *Ali Şir Nevai’nin 560. Doğum, 500. Ölüm yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. F. (1941). *Ali Şir Nevai*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu, Maarif Matbaası.
- KUÇKARTAYEV, İ. (1955). “Ali Şir Nevai’nin Dil Dünyası”, *Türk Dili*, S. 522.
- LEVEND, A. S. (1965). *Ali Şir Nevai I. C. (Hayatı, Sanatı ve Kişiliği)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVEND, A. S. (1966). “Ali Şir Nevai”, *Türk Dili Dergisi*, C. XV, Sayı 173.
- MECÁLİSÜ’N – NEFAYİS, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 1675 numaralı yazma.
- ÖZTÜRK, R. (1995). “Ali Şir Nevai’nin Dili Hakkında”, *TDAY, Belleten*.
- RECEBOV, N. (1991). Nevaiy – Ana Tili Üçün Küreşçi, *Özbek Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1/1, 32.
- TARLAN, A. N. (1962). “Ali Şir Nevai”, *Ali Şir Nevai – Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Neşriyatı.
- TİMURTAŞ, F. K. (1962). “Ali Şir Nevai’nin Türk Diline Hizmetleri” *Ali Şir Nevai – Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Neşriyatı.
- TİMURTAŞ, F. K. (1966). “Ali Şir Nevai’de Türklük Duygusu”, *Türk Dili Dergisi*, Cilt XV, Sayı 173.
- TÜRK, V. (2010). “Lehçeler Arası İlişkiler ve Oğuz Türkçesinde Bir Nevai Eseri”, *TÜBAR – XXVIII / 2010 Güz*.
- TÜRKÇE SÖZLÜK* (2005). 10. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&view=lehceler